

هينءى سه ٲءو سٲاخيٲه

ءاٲ نوءول هسن هااشمي

هينءى سه اردو سيكهٲه

ءاڪٲر نور الحسن هاشمي

ٲٲٲ ٲٲٲ ٲءو اكاءمي لاهور

اٲر ٲرءيش اردو اءامي، لكهنؤ

हिन्दी से उर्दू सीखिये

डा० नूरुल हसन हाशमी

ہندی سے اردو سیکھئے

ڈاکٹر نور الحسن ہاشمی

ڈی० پی० اردو اکادمی لکھنؤ

انتر پردیش اردو اکادمی، لکھنؤ

दो शब्द

उ० प्र० उर्दू अकादमी उर्दू भाषा के प्रचार प्रसार एवं विकास की निरन्तर कोशिश कर रही है। अकादमी ने प्रदेश में लगभग पांच दर्जन उर्दू कोचिंग सेन्टर स्थापित किये हैं, जहां उर्दू पढ़ने के इच्छुक व्यक्तियों को उर्दू पढ़ाई जा रही है।

उर्दू ऐसी लोक प्रिय भाषा है जिसे बिना पढ़े लिखे भी लोग समझते और बोलते हैं। उर्दू लिखने पढ़ने के लिए इसके रस्मुल खत (लिपि) का ज्ञान अति आवश्यक है। इसी बात को ध्यान में रखते हुए अकादमी ने कई वर्ष पूर्व "हिन्दी से उर्दू सीखिये" पुस्तक प्रकाशित की थी, जिसका छठा संस्करण आपके हाथों में है।

डा० नूरुल हसन हाशमी उर्दू के महान सहित्यकार एवं आलोचक थे। उन्होंने हिन्दी के माध्यम से उर्दू सिखाने के लिए खास तौर से 'हिन्दी से उर्दू सीखिये' पुस्तक लिखी थी।

मुझे पूर्ण विश्वास है कि यह पुस्तक हिन्दी क्षेत्रों में उर्दू को विकसित करने में अहम भूमिका अदा करेगी। इसके माध्यम से बड़ी संख्या में लोग उर्दू सीख सकेंगे।

उ० प्र० उर्दू अकादमी
गोमती नगर
लखनऊ

डा० नवाज़ देवबन्दी
चेयरमैन

اُتر پردیش اُردو اکادمی © اردو اکادمی 30 اردو

ہندی سے اردو سیکھیے

ڈاکٹر نور الحسن ہاشمی

ہندی سے اردو سیکھیے

ڈاکٹر نور الحسن ہاشمی

چھٹا ایڈیشن 2015

چھٹا ایڈیشن

تعداد پانچ ہزار 5000

تعداد پانچ ہزار

قیمت پچیس روپے Rs. 25.00

قیمت پچیس روپے

اس0 ریجوان، سچیف اردو اکادمی نے مہ0 ایمپریشن پرنٹ ہاؤس، لاکھنؤ سے
چھپوار کر کار্যালف اردو اکادمی سفف ففمف ففونڈ، گومتف نغار، لاکھنؤ سے ٲرکاشفف فففا

افس۔ رضوان، سکرفٹرف اُتر ٲر دیش اردو اکادمف نے مفسر اس ٲرفش فرفنٹ ہاؤس، لاکھنؤ سے

چھٲوا کر دفتر اردو اکادمف واقع وبھوتف کھنڈ، گومتف نگر، لاکھنؤ سے شائع فففا۔

हिन्दी	अक्षर का नाम	उर्दू अक्षर	नं०	हिन्दी	अक्षर का नाम	उर्दू अक्षर	नं०
फ़	फ़े	ف	२६	अ	अलिफ़	ا	१
क़	काफ़	ق	२७	ब	बे	ب	२
क	काफ़	ک	२८	प	पे	پ	३
ग	गाफ़	گ	२९	त	ते	ت	४
ल	लाम	ل	३०	ट	टे	ٹ	५
म	मीम	م	३१	स	से	ث	६
न	नून	ن	३२	ज	जीम	ج	७
व	वाव	و	३३	च	चे	چ	८
ह	हे	ه	३४	ह	हे	ح	९
ह	दोहरी हे	ھ	३५	ख़	ख़े	خ	१०
अ	हमज़ा	ء	३६	द	दाल	د	११
य	छोटी ये	ی	३७	ड	डाल	ڈ	१२
य	बड़ी ये	ے	३८	ज़	ज़ाल	ز	१३

नोट :—

1. अक्षर नं० १७ का प्रयोग बहुत ही कम शब्दों के लिये होता है। यह फ़ारसी से लिया गया है। और तमिल भाषा में भी है।
2. अक्षर नं० १८ और १९ में 'सीन' और 'शीन' दो तरह से लिख सकते हैं।
3. अक्षर नं० ३५ "दोहरी हे" (या, दोचश्मी 'हे') का प्रयोग आगे बताया जायेगा।
4. अक्षर नं० ३६ हमज़ा वास्तव में कोई अक्षर नहीं है बल्कि एक तरह का चिन्ह है जो अक्षर नं० ३३, (و) ३७ (ی) और ३६ (ے) के साथ मिलकर कोई मात्रा का काम देता है जैसा कि आगे बताया जाएगा।

* यह अक्षर 'अ' (ع) विभिन्न मात्राओं के साथ प्रयोग होता है। उदाहरण आगे मिलेंगे।

र	रे	ر	१४
ड़	ड़े	ڑ	१५
ज़	जे	ز	१६
ज	जे	ژ	१७
स	सीन	س اس	१८
श	शीन	ش اش	१९
स	सुवाद	ص	२०
ज़	जुवाद	ض	२१
त	तो	ط	२२
ज़	ज़ो	ظ	२३
अ*	अैन	ع	२४
ग	गैन	غ	२५

हिन्दी से उर्दू सीखिये

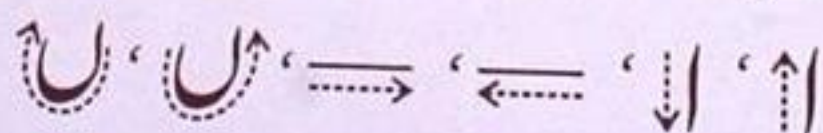
उत्तरी भारत में जो भाषा बोली जाती है उसे उर्दू वाले उर्दू कहते हैं और हिन्दी वाले हिन्दी। मगर वास्तव में वह हिन्दुस्तानी है जिसके लिए गांधी जी ने बल देकर कई दफा कहा और लिखा था कि हिन्दी और उर्दू दोनों लिखावटों में लिखना और पढ़ना जानना चाहिए परन्तु अब बहुत से हिन्दी वाले उर्दू लिखावट नहीं जानते। इसलिए जो लोग इस उर्दू लिखावट का रूप सीखना चाहते हैं उनके लिए यह पुस्तक विशेषकर छपवाई जा रही है। आशा है कि वे इसे बड़ी सावधानी से सीख लेंगे इस लिए कि उन्हें कोई दूसरी भाषा नहीं सीखनी होगी (जैसे, अंग्रेजी, बंगाली, गुजराती, मराठी या तमिल आदि जिसमें उत्तरी भारत वालों को भाषा भी सीखनी पड़ती है और उसकी लिपि भी)।

यहां तो बोलचाल की भाषा एक ही है केवल लिपि सीखना होगी। और कोई लिपि हो थोड़े अभ्यास से आ जाती है और जब लिखावट आ जायेगी तो उर्दू साहित्य को भी आसानी से पढ़ और समझ सकेंगे।

उर्दू लिपि की दो विशेषताएं हैं। (1) यह दाएं से बाएं लिखि और पढ़ी जाती है। (2) इसमें अधिकतर शब्द मिलाकर लिखे जाते हैं अर्थात् अक्षरों को छोटा करके एक दूसरे से मिला देते हैं।

उर्दू भाषा में 38 अक्षर होते हैं। जिनमें से अधिकतर तो वही हैं जो हिन्दी में प्रचलित हैं (हां उनके नाम दूसरे हैं) और थोड़े से अरबी और फ़ारसी से लिए गए जो आगे बताए जाएंगे।

उर्दू अक्षर अधिकतर सीधी लकीरों और गोल लकीरों से बनाए जाते हैं। यह लकीरें ऊपर से नीचे, नीचे से ऊपर दाएं से बाएं या बाएं से दाहिनी ओर हो सकती हैं और गोल आकार भी दाएं से बाएं या बाएं ओर से दाएं ओर होते हैं, जैसे—

उर्दू के कई अक्षरों में एक, दो या तीन बिन्दु ऊपर, नीचे या बीच में लगाए जाते हैं जिसके कारण एक जैसा लिखा हुआ अक्षर दूसरा अक्षर बन जाता है। बिन्दुओं के अतिरिक्त (ب) चिन्ह का प्रयोग ट, ड और ङ लिखने में किया जाता है।

ये सब बातें दूसरे पृष्ठ पर दी हुई उर्दू अक्षरों की सूची से स्पष्ट हो जाएंगी।
नोट:— इन अक्षरों को कई बार लिख-लिखकर भली-भांति पहचान लीजिए तब आगे बढ़िये।

हुए जोड़ देते हैं। उसे हिन्दी की तरह अलग से नहीं लगाते, जैसे—

(आ)	ع = ا + ع	(बा)	ب = ا + ب
(का)	ك = ا + ك	(जा)	ج = ا + ج
(मा)	م = ا + م	(सा)	س = ا + س
(ला)	ل = ا + ل	(ज़ा)	ض = ا + ض

- 5) "ऊ" का सुर लाने के लिए "و" (अक्षर) पर उल्टे "पेश" (،) का चिन्ह लगाया जाता है, जैसे—

दूर دूर पूरा پورا जूट جوت बूट بوت ऊन اون
यहाँ پ-ج-ب को छोटा करके अक्षर (و) में जोड़कर उन पर उल्टा पेश (،) लगा दिया गया है 'अलिफ़' (ا) और 'दाल' (و) पूरे लिखे गये हैं जैसे कि 4 (ii) में बतलाया जा चुका है कि यह अक्षर जब किसी शब्द के आरम्भ में आते हैं तो पूरे लिखे जाते हैं।

- (6) "ओ" की आवाज़ की मात्रा के लिए भी अक्षर (و) का प्रयोग करते हैं। उसे ओ (و) का चिन्ह माना जाता है।

जैसे—(डोर) دور , (डोल) دول , (मोर) مور , (चोर) چور
(ओस) اوس , (दो) دو , (शोर) شور , (ज़ोर) زور

यहाँ भी پ-ج-م-ش को छोटा करके अक्षर (و) में जोड़ दिया गया है अलिफ़ (ا), दाल (و), डाल (د), और जे (ز), 4(ii) की तरह अक्षर वाव (و) में जोड़े नहीं जाते।

- (7) "औ" के सुर के लिए अक्षर वाव (و) के ऊपर ज़बर (/) की मात्रा लगा देते हैं और उसे "و" की मात्रा समझा जाता है, जैसे —

(कौन) کون , (चौड़ा) چوڑا , (दौड़ा) دوڑا , (और) اور

(सौ) سو , (नौ) نو

यहाँ भी अक्षर ک, ج, س और ن को छोटा करके अक्षर वाव (و) में मिला दिया गया है।

मात्राएँ

- (1) उर्दू में चार शेष मात्राओं के चिन्ह यह हैं :-
 (/) यह टेढ़ी लकीर का छोटा सा चिन्ह जब किसी अक्षर के ऊपर लगाया जाता है तो "अ" का सुर उस अक्षर में मिल जाता है। जैसे हिन्दी में "ब" को "बा" पढ़ते हैं उसमें कोई चिन्ह लगाने की आवश्यकता नहीं होती। उर्दू में जब "ब" के ऊपर यह चिन्ह लगा दिया जाएगा तब (ب) उसे "ब" पढ़ सकेंगे। इसी तरह ज= ج , ल= ل , म= م , आदि। इस चिन्ह को "जंबर" कहते हैं।
- (2) (\ ) यही टेढ़ा छोटा चिन्ह जब किसी अक्षर के नीचे लगाया जाए तो उसे "जेर" कहते हैं और उस अक्षर में "इ" का सुर मिल जाता है जैसे—
 बि= بـ , जि= جـ , लि= لـ , मि= مـ , आदि।
- (3) (۞) इस चिन्ह को "पेश" कहते हैं। यह जिस अक्षर के ऊपर लगा दिया जाता है उस अक्षर में "उ" का सुर सम्मिलित हो जाता है जैसे—
 बु= ب۞ , जु= ج۞ , लु= ل۞ , मु= م۞ , आदि।
- (4) "आ" का सुर लाने के लिए —
- (i) अगर वह अलिफ़ (ا = अ) के साथ आता है तो उसके ऊपर यह चिन्ह (~) लगा दिया जाता है (इसे "मद" कहते हैं) जैसे आग= آگ , आम= آم , आज= آج , आस= آس , आदि।
- (ii) अगर यह सुर, द, ड, ज़, र, ङ, ज, द (و، ز، ڈ، ر، ڄ، د) के पश्चात आता है तो उनके आगे पूरा अलिफ़ लिख दिया जाता है जैसे—
 दा = دا , डा = डा , रा = را , वा = وا , राम = رام ,
 रात = رات , दवा = دوا , आदि।
- (iii) अन्य दूसरे अक्षरों के पश्चात अगर "आ" का सुर लाया जाए तो मूल अक्षर को छोटा करके उसमें अलिफ़ (ا) का चिन्ह नीचे से ऊपर ले जाते

ऊपर ज़बर (-) का चिन्ह बना देते हैं और कभी नहीं भी बनाते, समझ लेते हैं और (<) के नीचे दो बिंदियाँ अधिकतर नहीं लगाते, जैसे :-

(है) اَ (मै) اِ (कै) اِي (शै) اِي (जै) اِي (बै) اِي (ऐ) اِي

- (ii) अगर यह मात्रा बीच शब्द में आए तो बड़ी ये (اِي) को 8(ii) और 9(ii) की तरह छोटा करके बीच में जोड़ देते हैं और उसके ऊपर ज़बर (-) लगा देते हैं और कभी नहीं लगाते, समझ लेते हैं, जैसे -

(मैल) مِل = ل + ا + م (कैसा) كِسا = ا + س + ا + ك
(हैट) هِٹ = ٹ + ا + ه (बैर) بَیر = ر + ا + ب

नोट :-

- 1- उर्दू अक्षरों की दी हुई सूची में आपने देखा होगा कि कुछ अक्षरों के सुर एक जैसे हैं, जैसे

(अ) स = ث, س, ص
(ब) ज़ = ز, ض, ظ
(स) त = ت, ط
(द) अ = ا, ع, ء
(य) हे = ه, ح

(अ) इस खण्ड में अधिकतर प्रयोग 'س' का होता है, 'ث' और 'ص' कुछ अरबी शब्दों के साथ आते हैं जो उर्दू में सम्मिलित हैं। हिन्दी के शब्दों में केवल 'س' का प्रयोग है।

(ब) यह अक्षर अरबी/फ़ारसी से उर्दू में आए हैं और अरबी/फ़ारसी के शब्दों ही में उनका प्रयोग होता है।

(स) यह दोनों अक्षर अरबी/फ़ारसी में भी हैं परन्तु हिन्दी शब्दों में केवल 'ت' का प्रयोग है।

(द) "ع" अरबी/फ़ारसी शब्दों में आता है "ع" तो एक प्रकार का चिन्ह है जो, ا, اِ, اِي के साथ मिलकर अ, ई, ए की मात्रा का सुर निकालता

(8) "ई" के सुर के लिए उर्दू में हिन्दी की मात्रा "ी" की तरह कोई चिन्ह नहीं है।

(i) उर्दू में यह सुर जिस शब्द या अक्षर के साथ आता है उसके अन्त में (۱) का अक्षर लगा देते हैं या जोड़ दिया जाता है। कभी उसके साथ "ज़ेर" (/) का चिन्ह उसके नीचे लगा देते हैं और कभी नहीं भी लगाते और अधिकतर छोटी (۱) के नीचे कोई बिन्दी नहीं लगाते, जैसे —

ای (ई) بی (बी) جی (जी) دی (दी) ری (री) شی (शी) فی (फी)
 کو ب-ج-ش-ف-ک-ل-ه-ی (की) لی (ली) ہی (ही) यहाँ भी " ۱ " में मिला दिया गया है।

(ii) यह मात्रा अगर बीच शब्द में आए तो बीच ही में "य" (۱) को छोटा करके जोड़ देते हैं और "य" (۱) के नीचे दो बिन्दु लगा देते हैं, जैसे—

پیر = پ + ۱ + ر (पीर) کھر = ک + ۱ + ر (खीर) ٹین = ٹ + ۱ + ن (टीन)

(9) "ए" के लिए भी उर्दू में कोई अलग चिन्ह हिन्दी की मात्रा (۲) के समान नहीं है बल्कि वह सुर जिस शब्द या अक्षर के साथ आता है उसके अंत में बड़ी "ये" (۲) का अक्षर लगा दिया या जोड़ दिया जाता है। कभी उसके नीचे ज़ेर (/) का चिन्ह बना देते हैं और कभी नहीं भी बनाते हैं और अधिकतर इस बड़ी "ये" (۲) के नीचे दो बिंदियाँ नहीं लगाते, जैसे —

اے (ए) بے (बे) جے (जे) دے (दे) لے (ले) سے (से) گے (गे)

(ii) यह मात्रा अगर बीच शब्द में आए तो 8(ii) की तरह बीच शब्द में " ۲ " को छोटा करके जोड़ देते हैं और उसके नीचे दो बिंदियाँ बना देते हैं, जैसे—

میرا = م + ۱ + ر + ا (मेरा) بیٹا = ب + ۱ + ٹ + ا (बेटा) لینا = ل + ۱ + ن + ا (लेना)

تیرا = ت + ۱ + ر + ا (तेरा) دینا = د + ۱ + ن + ا (देना) بھید = ب + ۱ + ہ + د (भेद)

(10) (i) "ऐ" के लिए भी हिन्दी की मात्रा (۳) के समान उर्दू में कोई चिन्ह नहीं है। अक्षर के अंत में बड़ी "य" (۲) लगाकर या जोड़कर उसके

4- जहाँ "नून" (ن) का सुर नाक से निकलता है वहाँ ن के अन्दर की बिन्दी नहीं लगाते जब यह अक्षर किसी शब्द के अन्त में आये, जैसे—

(नहीं) نہیں (हैं) ہیں (हूँ) ہوں (हाँ) ہاں (माँ) ماں
(और उदाहरण आगे आएंगे)

परन्तु जब यह बिना बिन्दु वाला अक्षर किसी शब्द के दो या तीन अक्षरों के बीच में आ जाये तो बिन्दु लगा देते हैं और उसके ऊपर (و) का चिन्ह लगा देते हैं और कभी यह चिन्ह नहीं लगाते मगर पढ़ते (اِ) के सुर से हैं जैसे—

(आँच) آگ = آ + و + گ (जंग) جنگ = گ + و + ج (रंग) رنگ = گ + و + ر

अक्षरों की मिलावट

पहले बताया जा चुका है कि उर्दू के अक्षरों को छोटा करके जोड़ा जाता है, चाहे यह किसी के आरम्भ में आए या बीच में या अन्त में। उनके अंश कैसे किये जाते हैं उनका ब्यौरा नीचे दिया जा रहा है। उर्दू अक्षर अपने आकार के अनुसार इस अनुक्रम में लिखे जा सकते हैं :—

ا، د، ڈ، ذ، ر، ژ، ز، و	= 1
ب، پ، ت، ٹ، ث	= 2
ج، چ، ح، خ	= 3
س، س، ش، ش، ص، ض	= 4
ط، ظ	= 5
ع، غ	= 6
ف، ق	= 7
ک، گ	= 8
ل، م، ن	= 9
ه، ه	= 10
و، و	= 11
ی، ی	= 12

ऊपर के हर ग्रुप का विवरण अलग—अलग क्रम अनुसार इस प्रकार है :—

है, जैसे— (गऊ) گُو (गई) گئی (गए) گئے

(य) यह दोनों अक्षर अरबी और फ़ारसी में भी हैं। हिन्दी शब्दों में केवल ० (ह) का प्रयोग होता है।

इस तरह आप देख सकते हैं कि उर्दू में हिन्दी की अपेक्षा कुछ अक्षरों के सुर अधिक हैं।

2- अक्षरों की दी हुई सूची में नं० 35 पर एक अक्षर "दोहरी" ھ "हे" (या दो चश्मी "हे") के नाम से है। यह वास्तव में एक अक्षर नहीं है। केवल एक चिन्ह है जो हिन्दी के उन अक्षरों में लगाया जाता है जिन में "ह" का सुर जोड़ना पड़ता है।

हिन्दी में (म्ह, न्ह, ल्ह को छोड़कर) उसके लिये अलग अक्षर होता है परन्तु उर्दू में उसे मूल अक्षर को छोटा करके उसमें ھ जोड़ देते हैं, जैसे—

ध = ڏ = ڊ + ڍ   ख = ڪ = ڪ + ڪ   घ = ڄ = ڄ + ڄ

ट = ٽ = ٽ + ٽ   ढ = ڌ = ڌ + ڌ   थ = ٿ = ٿ + ٿ

ढ = ڏ = ڏ + ڏ   भ = ڀ = ڀ + ڀ   फ = ڦ = ڦ + ڦ

झ = ڙ = ڙ + ڙ   छ = ڇ = ڇ + ڇ   ल्ह = ڻ = ڻ + ڻ

म्ह = ڻ = ڻ + ڻ   न्ह = ڻ = ڻ + ڻ

3- तशदीद = जहाँ कहीं किसी अक्षर की आवाज़ दो दफ़ा निकलती है तो हिन्दी में उस अक्षर में उससे पहले उसी अक्षर का आधा अक्षर जोड़ कर दोहरी आवाज़ निकाली जाती है, जैसे— बिल्ली, कुत्ता, कच्चा, मिट्टी आदि— उर्दू में उसी अक्षर के ऊपर (ۛ) का चिन्ह बना देते हैं, उसे "तशदीद" कहते हैं। जैसे—

कुत्ता = ڪُٽا = ڪ + ٽ + ٽ + ٽ

बिल्ली = ٻيلى = ٻ + ٻ + ٻ + ٻ + ٻ

सच्चा = سچا = س + ڇ + ڇ + ڇ + ڇ

लट्टू = لٽو = ل + ٽ + ٽ + ٽ + ٽ

चक्की = چڪي = چ + ڪ + ڪ + ڪ + ڪ

दूसरे ग्रुपों के अक्षर जब और ग्रुपों के आरम्भ, बीच या अन्त में आते हैं तो क्रमशः उनका छोटा आकार इस प्रकार हो जाता है —

अन्त में	बीच में	आरम्भ में	अक्षर	
ا	ا	ا	ا	= 9
ب	ب	ب، پ، ت، ث، ث	ب، پ، ت، ث، ث	= 2
ج، ح	ج	ج	ج، ح، ح، خ	= 3
س، ز، ص، ض	س، ز، ص، ض	س، ز، ص، ض	س، ز، ص، ض	= 4
ط، ل، م	ط	ط، ظ	ط، ظ	= 5
ع، غ	ع، غ، غ	ع، غ	ع، غ	= 6
ف، ق	ف، ق	ف، ق	ف، ق	= 7
ک، گ	ک، گ	ک، گ	ک، گ	= 8
ل، م، ن	ل، م، ن	ل، م، ن	ل، م، ن	= 9
ه	ه	ه	ه	= 10
—	—	—	—	= 11
ي، ی	ي، ی	ي، ی	ي، ی	= 12

नोट :— क और ग जब अलिफ (ا) या लाम (ل) से मिलते हैं तो उनका छोटा आकार (ک) और (گ) और (ک) और (گ) हो जाता है ।
अब ऊपर लिखे हुए जोड़ों के उदाहरण नीचे लिखे जा रहे हैं :—

दो अक्षरों के शब्द

चुन = چُن = چ + ن चढ़ = چڑھ = چڑ + ه आप = آپ = پ + آ
धन = دهن = د + ن घर = گھر = گ + ر आज = آج = ج + آ

इस ग्रुप के अक्षर जब किसी शब्द के आरम्भ में आते हैं या इसी ग्रुप में एक दूसरे के साथ लिखे जाते हैं तो पूरे लिखे जाते हैं, छोटा करके किसी अन्य अक्षर में जोड़े नहीं जाते। परन्तु जब ये किसी दूसरे अक्षर के अन्त में आएंगे तो उसमें निम्नलिखित ढंग से मिला दिये जाएंगे।

(अ) जब अलिफ़ (ا) अन्त में आए :-

(ता) تا = ا + ت   (सा) سا = ا + س   (जा) جا = ا + ج   (बा) با = ا + ب
 (का) का = ا + ک   (का) قا = ا + ق   (फा) فا = ا + ف   (आ) عا = ا + ع
 (या) یا = ا + ی   (हा) ها = ا + ه   (ना) نا = ا + ن   (मा) ما = ا + م

(ब) जब د, ذ, ڈ अन्त में आए :-

(जिद) جد = د + ج   (सद) سد = د + س   (बद) بد = د + ب
 (गिद्ध) گد = د + گ   (कद) قد = د + ق   (गद) غد = د + غ
 (यद) يد = د + ی   (रसद) رسد = د + ر + س   (मदद) مدد = د + م + د   (वल्द) ولد = د + و + ل

(स) जब ز, ژ, ذ किसी अक्षर के अन्त में मिले :-

(फ़र) فر = ر + ف   (सिर) سر = ر + س   (जड़) جز = ز + ج   (पर) پر = ر + پ
 (हर) هر = ر + ه   (नर) نر = ر + ن   (मुड़) مر = ز + م   (घर) घर = र + گ

(द) वाव (و) का जोड़ जब यह किसी अक्षर के अन्त में हो :-

(लो) لو = و + ل   (धो) دھو = و + د   (जो) جو = و + ج   (जौ) جَو = و + ج   (बू) بُو = و + ب
 (यो) یو = و + ی   (हु) هو = و + ه   (हो) هو = و + ه   (को) کو = و + ک   (शोर) شور = و + ر + ش

नोट :- आपने देखा कि " و " जब किसी अक्षर के अन्त में मिलता है तो वह و या لو का आकार ले लेता है।

**पी = پی = ی+پ	गुल = گل = ل+گ	बद = بد = د+ب
जी = जी = य+ज	बम = بم = म+ब	हद = حد = د+ح
घी = गेही = य+ग	तुम = تم = म+त	खड = کھڈ = ڈ+کھ
की = की = य+क	कम = کم = म+क	कद = قد = د+ق
दी = दी = य+द	गुम = गुम = म+ग	पर = پر = र+پ
भी = भी = य+भ	हम = ہم = म+ه	उड़ = اُڑ = اُ+اُ
ली = ली = य+ल	दे = दे = ए+د	जड़ = جڑ = اُ+ج
ले = ले = ए+ल	के = के = ए+क	

* पढ़ने में केवल "कि" की आवाज़ निकलती हैं।

** के नीचे दो बिन्दियां अधिकतर नहीं लगाते हैं।
दो अक्षरों के वाक्य

उसने खाना खाया	=	اُس نے کھانا کھایا	आम खा ले	=	آم کھالے
गड़बड़ न कर	=	گڑبڑ نہ کر	सच सच कह	=	سچ سچ کہہ
वह आया था	=	وہ آیا تھا	छत पर चढ़	=	چھت پر چڑھ
यह फल है	=	یہ پھل ہے	खत लिख	=	خط لکھ
वो खत पढ़	=	وہ خط پڑھ	अब सो रह	=	اب سو رہ
आज जा कल आ	=	آج جا کل آ	शक मत कर	=	شک مت کر
मुझ को दे दे	=	مجھ کو دے دے	तू कब आया	=	تو کب آیا
गुम सुम मत रह	=	گم صم مت رہ	रस पी लो	=	رس پی لو
पुल पर जा	=	پل پر جا	दस तक गिन	=	دس تک گین
नल का पानी पी ले	=	نل کا پانی پی لے	बस अब चुप रह	=	بس اب چپ رہ

धुन = धुन = न + ध	डर = डर = र + ड	आस = आस = स + आ
सुन = सुन = न + सु	हर = हर = र + ह	आग = आग = ग + आ
गिन = गिन = न + ग	इस = इस = स + इ	आम = आम = म + आ
बो = बो = व + ब	उस = उस = स + उ	आन = आन = न + आ
बू = बू = व + ब	बस = बस = स + ब	आह = आह = ह + आ
तो = तो = व + त	दस = दस = स + द	अब = अब = ब + अ
तू = तू = व + त	रस = रस = स + र	तब = तब = ब + त
जो = जो = व + ज	बत = बत = त + ब	जब = जब = ब + ज
दो = दो = व + द	खत = खत = त + ख	सब = सब = ब + स
सो = सो = व + स	सफ़ = सफ़ = फ + स	ढब = ढब = ब + ढ
सौ = सौ = व + स	हक़ = हक़ = क + ह	था = था = ह + त
लो = लो = व + ल	दिक् = दिक् = क + द	थी = थी = य + त
नौ = नौ = व + न	बक = बक = क + ब	तुझ = तुझ = ज + त
हो = हो = व + ह	शक = शक = क + श	मुझ = मुझ = ज + म
कह = कह = ह + क	बल = बल = ल + ब	जज = जज = ज + ज
*किह = किह = ह + क	चल = चल = ल + च	हज = हज = ज + ह
वह = वह = व + व	कल = कल = ल + क	सच = सच = च + स
यह = यह = य + य	का = का = क + क	बच = बच = च + ब

तीन अक्षरों के वाक्य

जो कहो वही करो	=	جو کہو وہی کرو
जिसके पास अकल है वह बड़ा	=	جس کے پاس عقل ہے وہی بڑا
घड़ी में कै बजे हैं ?	=	گھڑی میں گئے بجے ہیں ?
खाओ पियो मजे करो	=	کھاؤ پیو مزے کرو
मगर जुर्म न करो	=	مگر جرم نہ کرو
खुदा से दुआ है	=	خدا سے دُعا ہے
कि तुम खुश रहो	=	کہ تم خوش رہو
यही बात मैंने कही थी	=	یہی بات میں نے کہی تھی
रोक लो गर गलत चले कोई	=	روک لو گر غلط چلے کوئی
बख्शा दो गर खता करे कोई	=	بخش دو گر خطا کرے کوئی
बाग में फूल खिले हैं	=	باغ میں پھूल کھلے ہیں
फूल सुख और ज़र्द हैं	=	پھूल سرخ اور زرد ہیں
कली को न तोड़ो *	=	کلی کو نہ توڑو
एक सेब खा लो	=	ایک سیب کھا لو
वह ताश खेल रहे हैं।	=	وہ تاش کھیل رہے ہیں
मोर नाच रहा है	=	مور ناچ رہا ہے
दूध पी कर सो रहो	=	دودھ پی کر سو رہو
जो वक्त बीत गया सो गया	=	جو وقت بیت گیا سو گیا
क्या पेट में दर्द हुआ ?	=	کیا پیٹ میں درد ہوا ?
कुछ काम की बात करो	=	کچھ کام کی بات کرو

* उर्दू में 'ना' को 'ह' (ہ) के साथ लिखते हैं।

(देखो पृष्ठ 23, नियम (1))

तीन अक्षरों के शब्द

जाओ = जाؤ = ج+ا+و	लाल = لال = ل+ا+ل	बाप = बाप = ب+ا+प
लाये = लाँ = ل+ا+ئ	अगर = اگر = ر+ग+ا	बात = बात = ب+ا+ت
खाओ = खाؤ = کھ+ا+و	मगर = मگر = ر+ग+م	जाट = जाٹ = ج+ا+ٹ
पियो = प्यो = پ+ی+و	नाम = نام = ن+ا+م	रात = रात = ر+ا+ت
वक्त = وقت = و+ق+ت	मोर = मोर = م+و+ر	सात = सात = س+ا+ت
सख्त = سخت = س+خ+ت	वही = وہی = و+ہ+ی	ताज = ताज = ت+ا+ج
सब्ज़ = سبز = س+ب+ز	हार = ہار = ہ+ا+ر	ताश = تاش = ت+ا+ش
सुख = سرخ = س+ر+خ	हरा = ہرا = ہ+ر+ا	पास = پاس = پ+ا+س
जुर्म = جرم = ج+ز+م	हवा = ہوا = ہ+و+ا	साफ = صاف = ص+ا+ف
चचा = چچا = چ+ج+ا	एक = ایک = ا+ے+ک	तेज = तیز = ت+ے+ز
फूल = پھूल = پ+ھ+و+ل	भला = بھلا = ب+ھ+ل+ا	शेर = شیر = ش+ے+ر
क्या = کیا = ک+ی+ا	यही = یہی = ی+ہ+ی	खुदा = خدا = خ+د+ا
किया = کیا = ک+ی+ا	फली = پھلی = پ+ھ+ل+ی	दुआ = دُعا = د+ع+ا
दूध = دودھ = د+و+دھ	मुंह = منہ = م+ن+ہ	सब्र = صبر = ص+ب+ر
खीर = کھیر = ک+ھ+ی+ر	घड़ी = گھڑی = گ+ھ+ڑ+ی	अलम = علم = ا+ل+م
नाक = नाक = ن+ا+ک	कान = کان = ک+ا+ن	इल्म = علم = ع+ل+م
कलम = قلم = ک+ل+م	कली = کلی = ک+ل+ی	गई = گئی = گ+ئ+ی
गया = گیا = گ+ے+ا	दर्द = درد = د+ر+د	जर्द = زرد = ز+ر+د
काम = کام = ک+ा+म		

शराब पीना बुरी बात है
 तोते के पंख हरे होते हैं
 यह अनार खट्टा है
 फुरसत हो तो ये किस्सा सुनो
 उसका मकान बहुत पुराना है
 उस किताब की क्या कीमत है
 दुनिया में हलचल मची है
 वह अभी दुकान की तरफ जाते थे
 खुशी से वह लड़का जोर से हंसा
 ताजमहल देखकर हैरत होती है
 जब चांद निकला तारे मान्द पड़ गये
 हाथी सबसे बड़ा जानवर है
 सब दोस्त हैं अपने मतलब के
 दुनिया में किसी का कोई नहीं
 आम सबसे अच्छा फल है
 उसका चेहरा चांद जैसा है
 नन्हा पौधा ज़मीन से निकला
 जूता और मोज़े पहन लो
 मस्जिद में नमाज़ पढ़ते हैं
 मन्दिर में मूरत के दर्शन होते हैं
 ठंडा पानी पी लो
 यह रास्ता कहां जाता है।
 मच्छर काटता है
 मेरे साथ साथ दौड़ो
 बिस्तर में खटमल हों तो नींद कहां
 सुबह उठना सेहत के लिए अच्छा है

شراب پینا بُری بات ہے
توتے کے پنکھ ہرے ہوتے ہیں
یہ انار کھٹا ہے
فرصت ہو تو یہ قصہ سُنو
اُس کا مکان بہت پُرانا ہے
اُس کتاب کی کیا قیمت ہے
دُنیا میں ہل چل مچی ہے
وہ ابھی دُکان کی طرف جاتے تھے
خوشی سے وہ لڑکا زور سے ہنسا۔
تاج محل دیکھ کر حیرت ہوتی ہے
جب چاند نکلا تارے ماند پڑ گئے
ہاتھی سب سے بڑا جانور ہے
سب دوست ہیں اپنے مطلب کے
دُنیا میں کسی کا کوئی نہیں
آم سب سے اچھا پھل ہے
اُس کا چہرہ چاند جیسا ہے
ننھا پودھا زمین سے نکلا
جوُتا اور موزے پہن لو
مسجد میں نماز پڑھتے ہیں
مَندر میں مورت کے درشن ہوتے ہیں
ٹھنڈا پانی پی لو
یہ راستا کہاں جاتا ہے
چمچھر کاٹا ہے
میرے ساتھ ساتھ دوڑو
بستر میں کھٹل ہوں تو نیند کہاں
صبح اٹھنا صحت کے لئے اچھا ہے

चार अक्षरों के शब्द

आँख = آنکھ = ا+ن+ک+ه शराब = شراب = ا+ب+ر+ش उर्दू = اُردو = ا+و+د+ر
 चाँद = چاند = ا+د+ن+چ सहرا = صحرا = ا+ر+ح+ص अरबी = عربی = ا+ب+ر+ع
 पतंग = पतंग = अ+त+न+ग ज़ालिम = ظالم = ا+ل+م+ظ हिन्दी = ہندی = ا+द+न+ह
 तांग = ٹانگ = ا+ग+न+ٹ फुरसत = فرصت = ا+ت+ص+ر+ف बादल = بادل = ا+د+ل+ب
 जंगल = جنگل = ا+ग+न+ل+ج किस्सा = قصہ = ا+ص+ص+ق बरसा = برسا = ا+स+र+ब
 अब्बा = ابا = ا+ب+ب+ا कोशिश = کوشش = ا+ش+ش+ک तोता = توتا = ا+त+و+त
 अच्छा = اچھا = ا+چ+ह+अ केला = کیلا = ا+ل+ک+ا थोड़ा = تھوڑا = ا+ڑ+و+ا
 बिल्ली = بلی = ا+ल+ل+ی कहाँ = کہاں = ا+ہ+ن+ک ठन्डा = ٹھنڈا = ا+ڈ+ن+ٹ
 गन्ना = گन्ना = अ+न+न+ग कहीं = کہیں = ا+ہ+ی+ن+ک जूता = جوتا = ا+त+و+ज
 दिल्ली = دلی = ا+ल+ल+ی खटमल = کھٹल = अ+म+ल+क झूठा = جھوٹا = ا+ٹ+و+ज
 कब्बा = कौ = अ+व+व+क गरमी = گرمی = अ+र+म+ग चिड़िया = चڑیا = अ+र+य+च
 खट्टा = कھٹा = अ+ट+ट+क मस्जिद = مسجد = ا+ج+د+م छतरी = چھتری = अ+त+र+च
 मच्छर = मच्छर = अ+च+ह+र मन्दिर = مندر = अ+द+न+म दरया = دریا = अ+र+य+द

चार अक्षरों के वाक्य

हिन्दी से उर्दू सीखो	=	ہندی سے اردو سیکھو
अरबी अरब की ज़बान है	=	عربی عرب کی زبان ہے
यहाँ आज बहुत बारिश हुई	=	یہاں آج بہت بارش ہوئی
चिड़िया चूँ चूँ करके उड़ गई	=	چڑیا چوں چوں کر کے اڑ گئی
सर्दी से जुकाम और बुखार हो गया	=	سردی سے زکام اور بخار ہو گیا
गर्मी में प्यास बहुत लगती है	=	گرمی میں پیاس بہت لگتی ہے

छ: अक्षरों के शब्द

शायरी = شایری = ش + ا + ع + ر + ی
 औरतों = عورتوں = ع + و + ر + ت + و + ن
 अक्लमंद = عقلمند = ع + ق + ل + م + ن + د
 फकीरों = فقیروں = ف + ق + ی + ر + و + ن
 कुरबानी = قربانی = ق + ر + ب + ا + ن + ی
 मुशायरा = مشاعرہ = م + ش + ا + ع + ر + ا
 मुलाकात = ملاقات = م + ل + ا + ق + ا + ت
 नाकाफी = ناکافی = ن + ا + ک + ا + ف + ی
 वाहियात = واہیات = و + ا + ہ + ی + ا + ت
 हजारों = ہزاروں = ہ + ز + ا + ر + و + ن
 یادگار = یادگار = ی + ا + د + گ + ا + ر
 शरमिन्दा = شرمندہ = ش + ر + م + ن + د + ہ

आँखें = آنکھیں = ا + ا + ن + ک + ہ + ی + ن
 इन्तजार = انتظار = ا + ن + ت + ظ + ا + ر
 इश्तेहार = اشتہار = ا + ش + ت + ہ + ا + ر
 इत्तफाक = اتفاق = ا + ت + ف + ا + ق
 इन्किलाब = انقلاب = ا + ن + ق + ل + ا + ب
 बारादरी = بارادری = ب + ا + ر + ا + د + ر + ی
 पाजामा = پاجامہ = پ + ا + ج + ا + م + ہ
 पंजाबी = پنجابی = پ + ن + ج + ا + ب + ی
 तनखाह = تنخواہ = ت + ن + خ + و + ا + ہ
 दूसरों = دوسروں = د + و + س + ر + و + ن
 दरवाजा = دروازہ = د + ر + و + ا + ز + ہ

पांच और छ: शब्दों के वाक्य

کل شام سے میرے دوست کی طبیعت ٹھیک نہیں ہے۔
 کلا شام سے میرے دوست کی طبیعت ٹھیک نہیں ہے۔
 مشاعرے میں کئی شاعر اپنی اپنی غزلیں سناتے ہیں۔
 مشاعرے میں کئی شاعر اپنی اپنی غزلیں سناتے ہیں۔
 محنت کرو امتحان میں کامیاب ہو جاؤ گے۔
 محنت کرو امتحان میں کامیاب ہو جاؤ گے۔
 دیہات کی عورتیں بہت محنتی ہوتی ہیں۔
 دیہات کی عورتیں بہت محنتی ہوتی ہیں۔
 گلاب کی کئی قسمیں ہوتی ہیں۔
 گلاب کی کئی قسمیں ہوتی ہیں۔
 ہر شخص کو ترقی کرنے کی تمنا ہوتی ہے۔
 ہر شخص کو ترقی کرنے کی تمنا ہوتی ہے۔
 اگر آپ مجھ کو ملازمت دیں گے۔
 اگر آپ مجھ کو ملازمت دیں گے۔
 تو کبھی آپ کو شکایت کا موقع نہ دوں گا۔
 تو کبھی آپ کو شکایت کا موقع نہ دوں گا۔

पांच अक्षरों की शब्दावली

दौड़ना = دوڑنا = د+و+ڑ+ن+ا
 रूमाल = رومال = ر+و+م+ل+ا
 ज़िन्दगी = زندگی = ز+ن+د+گ+ی
 सामने = سامنے = س+ا+م+ن+ے
 सुनहरा = سنہرا = س+ن+ہ+ر+ا
 सफ़ाई = صفائی = ص+ف+ا+ء+ی
 ज़रूरत = ضرورت = ض+ر+و+ر+ت
 तबीअत = طبیعت = ط+ب+ی+ع+ت
 तरीके = طریقے = ط+ر+ی+ق+ے
 बैठता = بیٹھتا = ب+ै+ٹ+ت+ا
 तिजारत = تجارت = ت+ج+ا+ر+ت
 तहज़ीब = تهذيب = ت+ه+ز+ی+ب
 तरक्की = ترقی = ت+ر+ق+ق+ی
 तालीम = تعلیم = ت+ع+ل+ی+م
 तमन्ना = تمنا = त+म+न+न+ा
 ठहरना = ٹھہرنا = ठ+ह+र+न+ा
 जवानी = جوانی = ج+و+ا+ن+ی
 जाड़ों = جاڑوں = ج+ा+ڑ+و+ں
 हकीकत = حقیقت = ह+क+ी+क+त
 हुकूमत = حکومت = हु+क+ू+म+त
 खुशबू = خوشبو = ख+ु+श+ब+ू
 खामोश = خاموش = ख+ा+म+ो+श

इजाज़त = اجازت = इ+ज+ा+ज़+त
 अजनबी = اجنبی = अ+ज+न+बी
 अलफ़ाज़ = الفاظ = अ+ल+फ+अ+ज़
 अधूरा = ادھورا = अ+ध+ू+र+ा
 अमरूद = امرود = अ+म+र+ू+द
 बिलकुल = بالکل = ब+ि+ल+कु+ल
 तुम्हारा = تمھارا = त+ु+म+ह+र+ा
 पहचान = پہچان = प+ह+च+ा+न
 पत्तों = पत्तوں = प+त+त+ों
 इनायत = عنایت = इ+न+ा+य+त
 गज़लों = غزلوں = ग+ज़+लों
 फरयाद = فریاد = फ+र+य+ा+द
 किसमें = قسمیں = क+ि+स+में
 कलाई = कलाई = क+ल+ा+ई
 लिखावट = لکھاوٹ = ल+ि+ख+ा+व+ट
 मुहब्बत = محبت = मु+ह+ब+्ब+त
 महसूस = محسوس = म+ह+स+ू+स
 मालूम = معلوم = म+ा+ल+ू+म
 नौकरी = نوکری = न+ौ+क+री
 वज़ीफ़ा = وظیفہ = व+ज़+ी+फ़+ा
 हंसता = ہنستا = ह+ं+स+ता
 यादें = یادیں = य+ा+दें

उर्दू लिपि की कुछ और बातें जो सही

पढ़ने में सहायता देती हैं।

- (1) छोटी हे (ه) जब किसी फ़ारसी शब्द आदि के अन्त में आती है उस समय उसकी आवाज़ (स्वर) "ह" की नहीं होती बल्कि "आ" पढ़ी जाती है। ऐसा अधिकतर उन फ़ारसी या अरबी के शब्दों में होता जो उर्दू में प्रचलित हैं। किसी स्थान या किसी गिनती के अन्त में भी अगर "आ" का सुर निकल रहा है तो उसको छोटी "हे" (ه) पर समाप्त करते हैं, शब्द के अन्त में (ه) को जोड़ना हो तो

(~) का चिन्ह जोड़ देते हैं।

फ़ारसी के शब्द

बच्चा = بچہ = ه+چ+چ+ب

खाना (घर) = خانہ = ه+ن+ا+خ

परदा = پردہ = ه+د+د+پ

सरमाया (पूंजी) = سرمایہ = ه+ی+ا+م+ر+س

रास्ता = راستہ = ه+ت+س+ا+ر

मैकदा (मधुशाला) = مکدہ = ه+د+ک+م

जामेआ = جامعہ = ه+ع+م+ا+ج

जुरआ (घूंट) = جرعه = ه+ع+ر+ج

फ़ायदा = فائدہ = ه+د+ف

दोबारा (दूसरी बार) = دوبارہ = ه+ر+ا+ا+ب+و+د

वगैरा (आदि) = وغیرہ = ه+ر+و+غ+ل+پ पटना = پٹنہ = ه+ن+ٹ+پ

बारा = بارہ = ه+र+ا+ب

स्थानों के नाम

कलकत्ता = کلکتہ = ه+ت+ت+ک+ل+ک पटना = پٹنہ = ه+ن+ٹ+پ

आगरा = آگرہ = ه+ر+ا+گ

अमरीका = امریکہ = ه+ک+ی+م+ر+ا

गिनतियां

ग्यारा = گیارہ = ه+ر+ا+ی+گ

बारा = بارہ = ه+ر+ا+ب

तेरा = تیرہ = ه+ر+ت

चौदा = چودہ = ه+د+و+چ

पंद्रा = پندرہ = ه+र+द+न+प

सोला = سولہ = ه+ل+و+س

सत्तरा = سترہ = ه+र+त+त+स

अठ्ठारा = اٹھارہ = ه+र+ा+ठ+ठ+अ

اپنی خیریت سے جلد مطلع کرو۔

اپنی خیریت سے جلد مطلع کرو۔

تمہارا خط ایک عرصے سے نہیں آیا۔

تمہارا خط ایک عرصے سے نہیں آیا۔

ہمارے ملک نے آزادی سن ۱۹۴۷ء میں حاصل کی۔

ہمارے ملک نے آزادی سن ۱۹۴۷ء میں حاصل کی۔

کیا وقت پھر ہاتھ آتا نہیں۔

کیا وقت پھر ہاتھ آتا نہیں۔

زندگی کا جو لمحہ بیت گیا وہ بیت گیا۔

زندگی کا جو لمحہ بیت گیا وہ بیت گیا۔

عقل مند لوگ وقت کی قیمت پہچانتے ہیں۔

عقل مند لوگ وقت کی قیمت پہچانتے ہیں۔

صبح سورج اپنی کرنیں پھیلاتا ہے۔

صبح سورج اپنی کرنیں پھیلاتا ہے۔

آزادی سے پہلے اُردو کا رواج عام تھا۔

آزادی سے پہلے اُردو کا رواج عام تھا۔

عدالت نے اُن کو قید بامشقت کا حکم دیا۔

عدالت نے اُن کو قید بامشقت کا حکم دیا۔

اتحاد میں طاقت ہے۔

اتحاد میں طاقت ہے۔

ترقی کرنا ہے تو محنت کرنا سیکھو۔

ترقی کرنا ہے تو محنت کرنا سیکھو۔

عورتوں کو مردوں کے برابر حقوق ملنا چاہیے۔

ساٹ اور उससे अधिक अक्षरों के शब्द

शादमानी = श + द + म + आ + न + यी =

अंग्रेजी = अ + न् + ग + र + ए + ज + यी =

संदूकचा = स + न् + द + उ + क + च + आ =

कहानियाँ = क + ह + आ + न + यी + आ + न + यी =

तिलिसमाती = त + ल + स + म + आ + ती + यी =

इस्तेमाल = इ + स् + त + म + आ + ल + यी =

इबारतें = इ + ब + आ + र + ती + यी =

अठखेलियाँ = अ + ठ + ख + ए + ल + यी + आ + न + यी =

फौजदारी = फ + औ + ज + द + आ + री + यी =

कारखाना = क + आ + र + ख + आ + न + आ =

गुनगुनाना = ग + उ + न् + ग + उ + न् + आ + ना =

बादशाहत = ब + आ + द + श + आ + ह + त + यी =

मुबारकबादी = म् + ब + आ + र + क + बा + दी + यी =

सामराजियत = स + आ + म + रा + ज + यी + त + यी =

नागहानी = न + आ + ग + हा + नी + यी =

जागीरदार = ज + आ + गी + र + दा + र + यी =

वरगलाना = व + र + ग + ला + ना + यी =

जमींदार = ज + मी + न् + दा + र + यी =

हुनरमंदी = हु + न् + र + म + न् + दी + यी =

(3) कुछ अरबी के शब्द जिनका अलिफ़ पर अंत होता है अगर उस अलिफ़ के ऊपर दो ज़बर का चिन्ह (ؤ) लगा दिया जाता है तो उस समय अलिफ़ की आवाज़ के बजाय "न" की आवाज़ (सुर) निकाली जाती है, जैसे—

फौरन (तुरन्त) = فوراً = ف + و + ر + ا = इत्तिफ़ाक़न = إتفاقاً = ا + ت + ت + ف + ا + ق + ا
 मसलन = مثلاً = م + ث + ل + ا = यकीनन = یقیناً = ی + ق + ی + ن + ا
 उमूमन = عموماً = ع + م + و + م + ا = खुसूसन = خصوصاً = خ + ص + و + ص + ا
 कसःदन = قصداً = ق + ض + د + ا

(4) कुछ फ़ारसी के शब्दों में वाव (و) का प्रयोग केवल पेश चिन्ह (و) के स्थान पर होता है, वाव (و) अपना कोई सुर नहीं निकालता, जैसे—

खुश = خوش
 खुद = خود
 खाहिश / ख्वाहिश = خواهش
 ख़्वाब = خواب
 खुर्द (छोटा) = خُرد
 खुशामद = خوشامد

(5) हमज़ा (ء) की आवाज़ आधे अलिफ़ (ا) की होती है। जब यह आवाज़ किसी शब्द में ی, و या ے के साथ आती है तो हमज़ा लगा दिया जाता है, जैसे—

आये = آئے
 आओ = آؤ
 गये = گئے
 जाओ = جاؤ
 आई = آئی
 सूई = سؤئی
 गई = گئی
 रुई = روائی
 लखनऊ = لکھنؤ
 तेइस (23) = تییس

- (2) (i) उर्दू में कुछ शब्द अरबी भाषा के ऐसे प्रयोग होते हैं जिनके प्रारम्भ में अलिफ़ (ا) लाम (ل) लगे होते हैं। अगर वे शब्द निम्नलिखित 14 अक्षरों से आरम्भ हों तो उन में लाम (ل) पढ़े नहीं जाते। इन 14 अक्षरों को "हुरूफ़ शमसी" (सूरज वंशी अक्षर) कहते हैं। वह यह हैं :-

ت-ث-د-ذ-ر-ز-س-ش-ص-ض-ط-ظ-ل-ن

नोट :- अगर ا और ل वाला शब्द पहले के किसी शब्द से जुड़ा होता है तो ا और ل दोनों नहीं पढ़े जाते।

जैसे (उदाहरण) :-

अददुनया = الدُّنْيَا अशशम्स = الشَّمْسُ अददहर = الدَّهْرُ

दारुससलतनत = دَارُ السَّلَاطَةِ निज़ामुद्दीन = نِزَامُ الدِّينِ

इन शब्दों में अलिफ़ और लाम (ا, ل) के सुर पढ़े नहीं गये हैं।

- (ii) और अगर ये अरबी के शब्द नीचे लिखे 14 अक्षरों से आरम्भ हों तो उन में "ल" (ل) पढ़ा नहीं जाता। अगर वह शब्द के आरम्भ में आता है तो पढ़ा जाता है। ये 14 अक्षर "हुरूफ़ कमरी" (चन्द्र वंशी) कहलाते हैं।

ع غ ف ق ك م و ه ي
ऐन ग़ैन फ़े काफ़ काफ़ मीम वाव हे ये

ا ب ج ح خ
अलिफ़ बे जीम हे खे

उदाहरण :-

अल अर्ज = الْأَرْضُ अल कमर = الْقَمَرُ अल जबल = الْجَبَلُ

बैतुल मुक़द्दस = بَيْتُ الْمُقَدَّسِ शेखुल जामेआ = شَيْخُ الْجَامِعَةِ

नोट :- अगर ऐसे शब्दों में अलिफ़ और लाल (ا, ل) से पहले अलिफ़ (ا) या ये (ي) आये तो इस अलिफ़ या ये (ي) से पहले के अक्षर में ज़ेर चिन्ह लगा कर पढ़ते हैं, जैसे -

बिज़ ज़रूर = بِالْزَّرُّورِ बिलकुल = بِالْكُلِّ फ़िलहाल = فِي الْحَالِ

बिल उमूम = بِالْعُمُومِ फ़िल हकीकत = فِي الْحَقِيقَةِ

وقت

دُنیا میں ہر چیز خریدی جاسکتی ہے لیکن ایک چیز ایسی ہے جسے بڑی سے بڑی قیمت دے کر بھی نہیں خریدا جاسکتا اور وہ ہے وقت۔ جو وقت گزر گیا وہ گزر گیا۔ اُسے واپس نہیں لایا جاسکتا۔ زندگی کا جو لمحہ بیت گیا وہ بیت گیا اسے پھر سے زندہ نہیں کیا جاسکتا۔ وہ صرف ماضی میں زندہ رہ سکتا ہے اُسے صرف یاد کیا جاسکتا ہے۔ اُس وقت سے اگر اچھا کام لیا ہے تو اُس کام پر خوش ہوا جاسکتا ہے۔ اُسے برباد کیا ہے تو اُس پر افسوس کیا جاسکتا ہے لیکن اسے واپس نہیں لایا جاسکتا۔

वक्त

दुनिया में हर चीज़ ख़रीदी जा सकती है लेकिन एक चीज़ ऐसी है जिसे बड़ी से बड़ी कीमत देकर भी नहीं ख़रीदा जा सकता और वो है वक्त जो वक्त गुज़र गया वो गुज़र गया उसे वापस नहीं लाया जा सकता ज़िन्दगी का जो लम्हा बीत गया वो बीत गया उसे फिर से ज़िन्दा नहीं किया जा सकता। वो सिर्फ़ माज़ी में ज़िन्दा रह सकता है। उसे सिर्फ़ याद किया जा सकता है। उस वक्त से अगर अच्छा काम लिया है तो उस काम पर खुश हुआ जा सकता है। उसे बरबाद किया है तो उस पर अफ़सोस किया जा सकता है लेकिन उसे वापस नहीं लाया जा सकता।

माजी = बीता हुआ समय

गद्यांश

मोर

बरसात का زمانा है - वह देखो, पेड़ के नीचे मोर नाच रहा है - वह इस वक्त बहुत ही खुश है। गर्दन उठा-उठा कर और चारों तरफ घूम-घूम कर बड़ी तरंग में नाच रहा है। उसके रंग-बिरंग के पर कैसे चमकदार हैं और किस कदर प्यारे मालूम होते हैं। उसकी आवाज़ भी बहुत प्यारी होती है। जब बोलता है तो सारा जंगल गूँज उठता है। मोर अपने रहने के लिए घोंसला नहीं बनाता। वो ज़्यादा उड़ भी नहीं सकता, बस एक पेड़ से उड़कर दूसरे पेड़ पर पहुँच जाता है, हाँ ज़मीन पर वह बहुत तेज़ दौड़ता है। साल में एक बार उसके पर गिर जाते हैं और दूसरे पर निकल आते हैं। मोर के परों से लोग मोरछल और पंखे बनाते हैं।

आते हैं - मोर के पंखों से लोग मोरछल और पंखे बनाते हैं -

मोर

बरसात का ज़माना है। वो देखो, पेड़ के नीचे मोर नाच रहा है। वह इस वक्त बहुत ही खुश है। गर्दन उठा-उठा कर और चारों तरफ घूम-घूम कर बड़ी तरंग में नाच रहा है। उसके रंग-बिरंग के पर कैसे चमकदार हैं और किस कदर प्यारे मालूम होते हैं। उसकी आवाज़ भी बहुत प्यारी होती है। जब बोलता है तो सारा जंगल गूँज उठता है। मोर अपने रहने के लिए घोंसला नहीं बनाता। वो ज़्यादा उड़ भी नहीं सकता, बस एक पेड़ से उड़कर दूसरे पेड़ पर पहुँच जाता है, हाँ ज़मीन पर वह बहुत तेज़ दौड़ता है। साल में एक बार उसके पर गिर जाते हैं और दूसरे पर निकल आते हैं। मोर के परों से लोग मोरछल और पंखे बनाते हैं।

नोट:- पहले ऊपर लिखे उर्दू के लेख को खुद (स्वयं) पढ़ने की कोशिश कीजिए, उसके बाद हिन्दी लेख देखिये।

کविता

بہار کے دن

کلیوں کے نکھار کا زمانہ
ساری روشیں مہک رہی ہیں
پھیلی ہوئی ہے چمن میں ہر سُو
سنتے ہیں چمن میں پھول سارے
سبزی میں جھلک رہی ہے سرخی
گویا جَنّت کا در کھلا ہے
ہر شے میں بلا کی دل کشی ہے
یہ شام کا حسن رُوح پرور
اللہ رے، بے خودی کا عالم
چادر اک نور کی تنی ہے
سب پر ہی بہار کا اثر ہے

آیا ہے بہار کا زمانہ
کلیاں کیا کیا چٹک رہی ہیں
ہلکی ہلکی یہ اُن کی خوشبو
چڑیاں گاتی ہیں گیت پیارے
کونیل ہر اک ہے کیسی پیاری
کتنی راحت فزا ہوا ہے
خوش خوش ہر ایک آدمی ہے
یہ صبح کا دل فریب منظر
یہ رات کو چاندنی کا عالم
کیسی دل چسپ چاندنی ہے
ہر دل میں اُمنگ کس قدر ہے

بہار کے دن

آیا ہے بہار کا جمانا
کالیاں کیا-کیا چٹک رہی ہیں
ہلکی-ہلکی یہ انکی خوشبو
چیدیاں گاتی ہیں گیت پیارے
کونیل ہر اک ہے کیسی پیاری
کتنی راحت فزا ہوا ہے
خوش خوش ہر اک آدمی ہے
یہ شام کا دل فریب منظر
یہ رات کو چاندنی کا عالم
کیسی دلچسپ چاندنی ہے
ہر دل میں اُمنگ کس قدر ہے

کلیوں کے نکھار کا جمانا
ساری ریشیں مہک رہی ہیں
فیلی हुई है चमन में हर सू
सुनते हैं चमन में फूल सारे
सब्जी में झलक रही है सुखी
गोया जन्नत का दर खुला है
हर शय में बला की दिलकशी है
यह शाम का हुस्ने रुह परवर
अल्लाह रे, बे-खुदी का आलम
चादर एक नूर की तनी है
सब पर ही बहार का असर है

نفاق

ایک ضعیف آدمی کے بہت سے بیٹے تھے جو آپس میں اکثر لڑتے رہتے تھے۔ ضعیف باپ نے بہت سی تدبیریں کیں لیکن کوئی کارآمد نہ ہوئی۔ آخر کار اُس نے یہ حکمت کی کہ اپنے سب لڑکوں سے کہا کہ میرے سامنے چھوٹی چھوٹی لکڑیوں کا ایک گٹھراؤ۔ جب وہ آگیا اُس نے حکم دیا کہ تم سب ایک کے بعد ایک اپنی پوری طاقت کے ساتھ کوشش کرو اور دیکھو کہ تم میں سے اسے کوئی توڑ سکتا ہے۔ اُن سبھوں نے کوشش کی لیکن توڑ نہ سکے۔ بعد ازاں اُس بزرگ نے حکم دیا کہ گٹھر کھول دیا جائے اور ایک ایک لکڑی اپنے ہر ایک بیٹے کو دے کر فرمایا کہ اب توڑنے کی کوشش کرو۔ ہر ایک نے اُن کو بہ آسانی توڑ لیا۔ تو باپ نے اُن کی طرف مخاطب ہو کر یہ کہا: ”اے بیٹو! اتفاق کی قوت پر غور کرو۔ اگر تم اسی طرح سے محبت کے ساتھ مل جل کر رہو گے تو کسی انسان کی جرأت نہ ہوگی کہ تم کو نقصان پہنچا سکے۔ اور اگر آپس میں لڑو گے تو ایک ایک کر کے سب تباہ ہو جاؤ گے کیونکہ نفاق آپس کے زور کو گھٹا دیتا ہے۔“

نیفاک

ایک جڑی ف آدمی کے بہت سے بچے تھے جو آپس میں اکثر لڑتے رہتے تھے۔ جڑی ف باپ نے بہت سی تدبیریں کیں لیکن کوئی کارآمد نہ ہوئی۔ آخر کار اُس نے یہ حکمت کی کہ اپنے سب لڑکوں سے کہا کہ میرے سامنے چھوٹی-چھوٹی لکڑیوں کا ایک گٹھراؤ لاؤ۔ جب وہ آ گیا اُس نے حکم دیا کہ تم سب ایک کے بعد ایک اپنی پوری طاقت کے ساتھ کوشش کرو اور دیکھو کہ تم میں سے کوئی اسے توڑ سکتا ہے۔ اُن سبھوں نے کوشش کی لیکن توڑ نہ سکے۔ بعد ازاں اُس بزرگ نے حکم دیا کہ گٹھر کھول دیا جائے اور ایک ایک لکڑی اپنے ہر ایک بچے کو دے کر فرمایا کہ اب توڑنے کی کوشش کرو۔ ہر ایک نے اُن کو بہ آسانی توڑ لیا تو باپ نے اُن کی طرف مخاطب ہو کر یہ کہا: ”اے بچے، اتفاق کی قوت پر غور کرو۔ اگر تم اسی طرح سے محبت کے ساتھ مل جل کر رہو گے تو کسی انسان کی جرأت نہ ہوگی کہ تم کو نقصان پہنچا سکے۔ اور اگر آپس میں لڑو گے تو ایک ایک کر کے سب تباہ ہو جاؤ گے کیونکہ نیفاک آپس کے زور کو گھٹا دیتا ہے۔“

بعد ازاں = اُس کے بعد

نیفاک = بے، دشمنی

غالب کی غزل

نکتہ چیں ہے غمِ دل اُس کو سنائے نہ بنے   کیا بنے بات جہاں بات بنائے نہ بنے
میں بلاتا تو ہوں اُس کو مگر اے جذبہٴ دل   اُس پہ بن جائے کچھ ایسی کہ بن آئے نہ بنے
اس نزاکت کا برا ہو وہ بھلے ہیں تو کیا   ہاتھ آئیں تو انھیں ہاتھ لگائے نہ بنے
بوجھ وہ سر سے گرا ہے کہ اٹھائے نہ اٹھے   کام وہ آن پڑا ہے کہ بنائے نہ بنے
عشق پر زور نہیں، ہے یہ وہ آتشِ غالب
کہ لگائے نہ لگے اور بجھائے نہ بنے

گالیب کی گزل

- (1) نुकتا चीं है, ग़मे दिल उसको सुनाये न बने।
क्या बने बात जहां बात बनाये न बने।
- (2) मैं बुलाता तो हूं उसको मगर ऐ जज़ब-ए-दिल
उस पे बन जाये कुछ ऐसी कि बिन आये न बने।
- (3) इस नज़ाकत का बुरा हो वो भले हैं तो क्या
हाथ आयें तो उन्हें हाथ लगाये न बने।
- (4) बोझ वो सिर से गिरा है कि उठाये ने उठे
काम वो आन पड़ा है कि बनाये ने बने।
- (5) इश्क़ पर ज़ोर नहीं, है ये वो आतश, ग़ालिब
कि लगाए न लगे और बुझाये न बने।

نوٹ:- پہلی پंکت میں (غمِ دل = غمِ دل) میں "م" (م) کے نیچے زور (/) چنھ کا پریوگ وہی "ہزافہ" ہے جو "تاران-ع-ہندی" کے نوٹ میں بتائی گئی ہے۔

ترانہ ہندی

سارے جہاں سے اچھا ہندوستان ہمارا
پر بت وہ سب سے اونچا ہم سلاہ آسماں کا
مذہب نہیں سکھاتا آپس میں بیر رکھنا
یونان و مصر و روم سب مٹ گئے جہاں سے
کچھ بات ہے کہ ہستی مٹی نہیں ہماری
ہم بلبلیں ہیں اس کی، یہ گلستاں ہمارا
وہ سنتری ہمارا وہ پاسباں ہمارا
ہندی ہیں ہم وطن ہے ہندوستان ہمارا
اب تک مگر ہے باقی نام و نشاں ہمارا
صدیوں رہا ہے دشمن دورِ زماں ہمارا

اقبال کوئی محرم اپنا نہیں جہاں میں
معلوم کیا کسی کو دردِ نہاں ہمارا

ترانہ-۵-ہندی

سارے جہاں سے اچھا ہندوستان ہمارا
پربت وہ سب سے اونچا ہمساہ آسماں کا
مذہب نہیں سیخااتا آپس میں بیر رکھنا
یونان و مصر و روم سب مٹ گئے جہاں سے
کچھ بات ہے کہ ہستی مٹی نہیں ہماری
ہم بلبلیں ہیں اس کی، یہ گلستاں ہمارا
وہ سنتری ہمارا وہ پاسباں ہمارا
ہندی ہیں ہم وطن ہے ہندوستان ہمارا
اب تک مگر ہے باقی نام و نشاں ہمارا
صدیوں رہا ہے دشمن دورِ زماں ہمارا

ہم بلبلیں ہیں اس کی، یہ گلستاں ہمارا
وہ سنتری ہمارا وہ پاسباں ہمارا
ہندی ہیں ہم وطن ہے ہندوستان ہمارا
اب تک مگر ہے باقی نام و نشاں ہمارا
صدیوں رہا ہے دشمن دورِ زماں ہمارا

نوٹ:— اس کویتا میں دیکھو کی دو شبدوں کا جوڑ دو جگہ لایا گیا ہے
دورِ زماں = "دورے جِماں" (سماہ کا چکر) اور دردِ نہاں = دردِ نہاں اناتر داہ
پہلے شبد میں "رے" (ر) کے ناچے اور دوسر شبد میں "دال" (و) کے ناچے "جیر"
(-) کا چنھ لگا دیا گیا ہے۔ اےسا دو فارسی کے شبدوں میں ہوتا ہے اور اسے
"ہجافٹ" کہتے ہیں۔ یہ "کا، کی، کے، کا" سبناہ بتاتا ہے، اترت "سماہ کا
چکر" اور "اانے اندر کی داہ"۔ فارسی میں "کا"، کو، کے، کا پرہوہ ناہی
ہوتا۔ ہاں، اےسے جوڑ والے دو شبدوں میں سے پہلے کے آخیری اکشر کے ناچے "جیر"
(-) کا چنھ لگا دتے ہیں۔ آخیری اکشر "ہ" (ہ) ہو تو اس پر ہماجا (-) لگاتے
ہیں جیسے ترانے ہندی، پایے یار

پایے یار (دوست کا پاں)

उर्दू गिनतियां

10000	1000	100	9	8	7	6	5	4	3	2	1
9000	900	90	8	7	6	5	4	3	2	1	

नोट :- आखिर में यह बात याद रखिये कि उर्दू लिखावट में शब्दों की पहचान पर ज़्यादा ज़ोर दिया जाता है चिन्ह पर नहीं। चिन्ह शुरू में शब्द को सीखने के लिये तो आवश्यक हैं लेकिन जब आप वह शब्द अच्छी तरह पहचान जायें तो फिर चिन्ह लगाने की ज़रूरत नहीं पड़ती, जैसे शब्द "ग़लत" (غلط) में "ग" और "ल" पर ज़बर का चिन्ह है लेकिन एक दफ़ा जब आप जान गये कि غلط ऐसे लिखा जाता है तो फिर उसे आप "ग़लत" (غلط) के सिवा और कुछ नहीं पढ़ेंगे।

ہندی سے اردو سیکھتے

ڈاکٹر نور الحسن ہاشمی

اُتر پردیش اردو اکادمی
لکھنؤ